

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**
Інститут філології й журналістики
Кафедра журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю

ДИПЛОМНА РОБОТА

**САТИРИЧНІ ЖАНРИ НА ШПАЛЬТАХ ВІННИЦЬКОЇ ПЕРІОДИКИ В
ЧАСИ ПЕРЕБУДОВИ 1985-1990 рр.**

Студентки групи СЖ

Галузі знань 0303 Журналістика та інформація

напряму підготовки 6.030301 Журналістика

Колодій Тетяни Валентинівни

Науковий керівник: доктор історичних наук,

професор Гальчак Сергій Дмитрович

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Голова комісії: _____

Члени комісії: _____

м. Вінниця – 2016 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Сатиричні жанри як одне з найвпливовіших явищ в історії преси у період перебудови (1985-1990 рр.).....	6
1.1. Вплив перебудови на журналістику та становлення преси в нових політичних умовах.....	6
1.2. Різноманітність сатиричних жанрів на шпальтах газетної періодики.....	17
РОЗДІЛ II. Становлення та розвиток сатиричних жанрів на шпальтах вінницької преси.....	29
2.1. Цільове призначення, типоформувальні ознаки та оформлення видання.....	29
2.2. Жанрово-тематичне наповнення газет «Комсомольське плем'я» та «Вінницька правда».....	36
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Сатира у пресі – явище унікальне у публіцистичному, літературно-художньому, графічному аспектах, однак несправедливо забуте, неоцінене і зовсім недосліджене істориками української преси. Участь у творенні сатиричного змісту часописів знаних журналістів, письменників, художників, представників науково-педагогічної інтелігенції, які зуміли знайти ідеальне співвідношення між сміхом і серйозністю, подавши чітко визначену, характерну для своєї ідеологічної платформи систему поглядів на суспільно-політичне, економічне, культурне життя вінничан, забезпечила успіх і популярність видань серед читацтва.

Продуктивна енергія, критична потужність, незалежність від поглядів, що їх висловлювали на сторінках «Вінницької правди» та «Комсомольського племені», наповнювали сторінки газет кращими зразками української сатири в журналістиці. Різні за колом порушуваних проблем, гостротою критичних публікацій, архітектонікою, стилем, ці видання, маючи відчутне соціальне спрямування, зіграли значну роль в історії української суспільно-політичної думки, в розвитку сатиричної журналістики.

Практичне вивчення сатиричних жанрів з метою визначення їхнього місця в системі ЗМК передбачає виявлення типологічних ознак і характеристик. Такий аналіз включає класифікацію за тематичною спрямованістю. На сучасному рівні дослідження журналістики поки що не має відпрацьованої методології, яка б дозволила дати всебічний аналіз сатиричним жанрам на шпальтах вінницької преси в період перебудови. Тому виникає потреба дослідити вищезазначене явище.

Участь у творенні сатиричного змісту часописів знаних журналістів, письменників, художників, представників науково-педагогічної інтелігенції, які зуміли знайти ідеальне співвідношення між сміхом і серйозністю, подавши чітко визначену, характерну для своєї ідеологічної платформи систему поглядів на суспільно-політичне, економічне, культурне життя, забезпечила успіх і популярність матеріалів серед читачів.

Актуальність дослідження роботи полягає в тому, що наданий період часу не має ґрунтовного вивчення даної теми. Одним із інструментів наукового управління суспільством є преса. Корінні зміни, які відбувалися в 85-90 рр. ХХ ст., показали особливу роль засобів масової інформації у формуванні загальної думки суспільства. Тому виникла необхідність розглянути більш детально вплив сатиричних жанрів на свідомість читачів.

Мета дослідження – історична реконструкція процесу створення та функціонування системи місцевої періодичної преси та робіткорівського руху, розкриття визначального принципу його діяльності на основі опублікованих джерел, а також аналіз матеріалів у газетах досліджуваного десятиліття.

Завдання дипломної роботи: узагальнити досвід попередників української сатирично-гумористичної преси періоду 85-90 рр. ХХ ст., проаналізувати тематику дописів, з'ясувати змістове наповнення сатиричних матеріалів, визначити роль і місце сатиричних жанрів у періодичних виданнях.

Об'єктом дослідження вибрано періодичні видання 85-90 рр. ХХ ст., що виходили друком на Вінниччині та сатиричні жанри, як важливу ланку радянської преси.

Предметом дослідження є процеси розвитку та становлення сатиричних жанрів у періодиці, їхнє становлення, структура, функції, розвиток та кореспондентський склад.

Методи дослідження. Під час роботи над дипломною роботою використовувалися такі методи: типологічний, бібліографічно-описовий, порівняльний.

Джерела дослідження. Серед досліджень, присвячених сатиричним жанрам, інтерес становлять праці науковців А. Капелюшного, О. Кузнецової. Значну увагу розробкам теми приділяли А. Тепляшина, А. Щербина.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у тім, що в ній розкривається невивчена проблема становлення та діяльності сатиричних жанрів у період перебудови. Новизна дослідження також визначалася введенням в науковий обіг великої кількості раніше невідомого фактичного і

статистичного матеріалу, що дозволяє повною мірою уявити процес становлення преси в період 85-90 рр. ХХ ст., а також сатиричних жанрів, їхню сутність, форми і методи.

Апробація результатів дипломної роботи. Результати дослідження були апробовані на звітній науковій конференції викладачів, аспірантів і студентів інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (19–20 квітня 2015 р.).

Публікація. Колодій Т. Реконструкція ЗМІ у перші роки перебудови/ Т. Колодій // Журналістика й мистецтво слова. –Вип.8.– Вінниця, 2016. – с.167-173.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Отримані результати сприятимуть дослідженню історії журналістики, можуть використовуватися для подальшої розробки питань, пов'язаних із підготовкою журналістів – працівників періодичних мас-медіа; для викладання спецкурсу «Історія української журналістики».

Структура кваліфікаційної роботи складається зі вступу, 2 розділів, що містять 4 підрозділи, висновків та списку використаних джерел (30 позицій). Загальний обсяг роботи 51 сторінки. Список використаних джерел подано на 2 сторінках.

РОЗДІЛ I

САТИРИЧНІ ЖАНРИ ЯК ОДНЕ З НАЙВПЛИВОВІШИХ ЯВИЩ В ІСТОРІЇ ПРЕСИ У ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ (1985-1990 рр.)

1.1. Вплив перебудови на журналістику та становлення преси в нових політичних умовах

Умови розвитку вінницьких засобів масової комунікації багато в чому визначилися особливостями функціонування попередньої медіа-системи і, зокрема, роллю та місцем, що відводились засобам масової інформації і пропаганди під час панування КПРС. Партія першочергово розглядала їх як свою бойову зброю, потужний ідеологічний засіб впливу на маси, доводячи журналістам, як своїм ідеологічним бійцям, творчі завдання, певні рамки професійної свободи, позбавляючи керівництво редакцій самостійності навіть у дрібних питаннях.

Період перебудови дався в знаки не лише в країні, а й в пресі. У квітні 1985 р. до найвищої партійної влади в СРСР прийшов новий генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов. Квітневий пленум знаменував собою докорінний поворот в історії і компартії, і Радянського Союзу, і України, і української преси, і в цілому всього світу [3, с. 23]. На чергових з'їздах газетну періодику критикували, звинувачували в тому, що вона застаріла, не відповідає вимогам сучасності.

Критика журналістської роботи полягала в тому, що редактори віддавали більшу частину газетної площі матеріалам на економічні, партійні теми, а повсякденні потреби працюючих відійшли на задній план. Ставлення до людини як до найвищої цінності цивілізації було зведено до мізеру. Для того, щоб змінити застарілу систему почали започатковувати процеси, які спочатку мали на меті пристосувати партію до нових умов, позбутися застійних явищ, оживити, прискорити, активізувати партійну роботу і відтак перевести журналістику на режим оздоровлення.

ЗМІ були зобов'язані брати участь в реалізації курсу партії на оновлення радянського суспільства: відображати досвід участі преси в перебудові, утвердженні гласності, відвертості, правдивості, розвитку критики й

самокритики. Кілька разів за період перебудови проводилися дискусійні зустрічі з керівниками центральних ЗМІ, на яких намагалися обґрунтувати нову роль преси в суспільстві.

Редакції партійних газет залишилися в зоні, вільній від критики, в тому розумінні, що ніхто, крім партії, все ще не міг їх критикувати. Так було заведено ще в сталінські часи. Становлення преси проходило в складних політичних, культурних та економічних умовах. Почалася боротьба з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології. Великі зміни відбувалися в кадрах.

Дії спрямовувалися на кардинальну зміну політичної системи, економічних і духовно-моральних відносин шляхом проведення відповідних реформ, на демократизацію всіх сфер життєдіяльності суспільства і створення правової держави, здатної зберігати соціалістичний вибір, повернути країну в річище цивілізованого розвитку. Метою перебудови проголошувалося досягнення гуманного демократичного соціалізму, якому мала сприяти журналістика. Мета перебудови – теоретично й практично повністю відродити ленінську концепцію соціалізму, в якій безперечна перевага – за людиною праці з її ідеалами, інтересами, за гуманістичними цінностями в економіці, соціальних і політичних відносинах, культурі.

Гласність відкрила можливість через засоби масової інформації, літературу, кіно сказати правду про існуючий тоталітарний режим, його численні злочини (сталінщину, голодомори, жах колективізації, ціну індустріалізації, страхіття війни, огидність застійного періоду). Завдяки гласності були зруйновані ідеологічні міфи радянської доби, з'ясована утопічність комуністичної ідеї. Як наслідок, відбувся повний крах ідей, які протягом всього радянського періоду вважалися безпомилковими та незаперечними.

Крах комуністичної ідеології у свідомості людей робив неминучим крах радянської політичної системи. У перші роки перебудови та гласності періодика істотно не змінила своє тематичне спрямування. Тривав процес висвітлення безтурботного та світлого майбутнього в Радянському Союзі, піддаються критиці ті, хто псує «народне добро».

Газети рясніли публікаціями про здобутки та перспективи в курсі перебудови. Радянське господарство продовжує «процвітати» на сторінках періодики: «Ширше крок, механізаторе», «Біологічний захист рослин», «Садять картоплю», «Шляхи підвищення якості кормів», «І носять, і силосують».

Засоби періодичної преси були під жорстким партійним контролем. Навіть у часи гласності вона залишалась рупором пропаганди та агітації, її розвиток відбувався за чітко визначеним планом [1, с. 32]. Але процес перебудови і оновлення породив нові вимоги до пропагандистської роботи, реалізація яких залежала від багатьох факторів, насамперед від добре налагодженого механізму пропаганди, який діє як єдине ціле. З цією метою партійне навчання зосереджується в партійних школах, політичних і методологічних семінарах. Нові тенденції та методи навчання, втілення їх у життя в журналістській пропаганді змінили акценти у висвітленні практичних питань економічного та соціального життя. Більше уваги приділяється проблемам села та його благоустрою. Невід'ємною частиною майже кожного номеру залишаються публікації про стан сільського господарства, наприклад «Квітувати яблуням навесні» (Правда. – 1986. – № 16. – С. 4), «Селу універсальну техніку» (Правда. – 1986. – № 52. – С. 2). У ці роки не стоїть на місці наука. З'являються нові винаходи, про які повідомляє преса: повідомляли про нову техніку для малих господарств: «Нові міні плуги запрацюють на повну силу».

У період перебудови на шпальти газет потрапляли свіжі думки народу, так звані «плюралізми»: «Чим більше стоятимеш у чергах, тим довшим буде життя» (Правда. – 1986. – № 36. – С. 3), «Село годує місто хлібом. А місто село – обіцянками», «Лелека регулярно приносив йому діточок, а суд – виконавчі листи» (Правда. – 1986. – № 43. – С. 3).

Процес демократизації та гласності не лише створив нові умови політичного розвитку суспільства, а й дав нове дихання журналістиці. У її діяльності отримали розвиток специфічні прояви, що стали можливими в нових суспільно-політичних умовах, як угамування інформаційного голоду, десятиліттями випробовуване суспільством; прагнення до задоволення потреб

аудиторії в правдивому слові. Основне завдання – відроджувати довіру народу до преси. Виховання історією стало невід’ємною рисою журналістики, розбудженої гласністю.

У процесі дослідження встановлено, що сатирична публіцистика особливо гостро і чутливо реагувала на соціальні та політичні зміни в житті суспільства. Разом із творчим вдосконаленням жанрів у цей період відбувається своєрідна переоцінка цінностей у висвітленні комедійних ситуацій, коли на передній план у більшості з них виступають питання політичної боротьби, що спонукало журналістів до вдосконалення професійної майстерності у розкритті вагомих життєвих проблем, до вибору найдоцільніших художньо-публіцистичних форм відповідно до загальноприйнятих норм моралі та політичних переконань і творчої індивідуальності автора. Чим далі просувалася перебудова, тим менше редакції оглядалися на чийсь дозволи та узгодження.

Ситуація друку стала визначатися переважно економічними факторами: користуючись законом про ЗМІ, свободою друку, свої газети почали видавати сотні суб’єктів видавничого процесу.

Відтак наступила «золота доба» преси. Реформаторське крило в партії побачило в газетах той інструмент, який може змінити масову свідомість, а за нею й реальну ситуацію в країні. Одна за другою були прийняті постанови ЦК КПРС, в яких підтверджувалася активна роль, яку мають відігравати ЗМІ в реалізації курсу партії на оновлення радянського суспільства, відображено досвід участі преси в перебудові, в утвердженні гласності, відвертості [17, с. 42].

Розвалилася КПРС, і всі без винятку редакції опинилися один на один з власними проблемами. У партійних рішеннях тих часів зазначалося, що ЗМІ потребують вдосконалення й перебудови. Але події вже переростали рамки виконання рішень партійних пленумів, що й засвідчив перший з’їзд народних депутатів СРСР. Виявилося, що відрив слова від діла продовжував нищити будь-які процеси, які розпочинала й вела партія. Вплив партійних комітетів слабшав, ради перебирали контроль над ЗМІ від парткомів. Прискорювачем подій тут ставали страйки робітників, які вимагали і добивалися виведення

парткомів або їх повної ліквідації. Перша хвиля цих страйків припала на літо 1985 р. [15, с. 12].

Перебудова стала шансом на нове життя для вихованих у покорі й партійній дисципліні журналістам, додала редакторам такої небаченої сміливості, енергії та наснаги, допомогла зробити пресу одним з найголовніших, найефективніших засобів руйнування старого ладу, а значить і партії, тобто й себе самої.

У цьому механізмі руйнування була й ще одна рушійна сила – протиріччя між проголошенням соціалізму вищою формою цивілізації, найсправедливішим, найгуманнішим устроєм всіх часів – і брутальним обмеженням основних свобод на практиці. Партійні журналісти дуже довго сприймали відхилення реального соціалізму від ідеї, від ідеалу як шкідливе, і щиро прагнули відчистити цей лад від нанесеного бруду, створити врешті-решт «соціалізм з людським обличчям».

Зазначалося, що ЗМІ потребують вдосконалення й перебудови. Вони відстають від життя, не позбавилися елементів догматичного мислення, стереотипів та казенщини. Редакціям доводилося займатися терміновою їх реалізацією та одночасно висвітленням низки пленумів ЦК партії [23, с. 67].

Є й позитивні сторони цього періоду в журналістиці. Початок перебудови знаменувався демократизацією, гласністю. Привів до відмови від традиційної партійності і переходу до нової, демократичної системи друку. Зменшення інструментальної ролі газет в руках можновладців і піднесення її значення як засобу здійснення безпосередньої демократії та інші процеси призвели до радикальних змін в сфері медіа. Результат – створення партійно-радянської преси самостійних, партійних та державних видань; Розвиток неформальної та альтернативної преси, виникнення видань нових партій і політичних утворень поклали початок формуванню системи багатопартійної журналістики. Розпочався етап виникнення газет, незалежних від будь-яких соціальних інститутів. Нова структура журналістики створювалася паралельно старій, всередині її і в боротьбі з нею. До кінця досліджуваного періоду цей процес

тільки почався, але вже тоді позначилося зміна пріоритетів на користь вільної, незалежної преси.

Засоби масової інформації та пропаганди, як вони того часу іменувалися, були цілком підконтрольні їх засновникам і видавцям – партійним і радянським органам. Головне їх завдання полягало в досягненні ідеологічних цілей. [18, с. 53]. Для випуску друкованих партійних органів була створена розгалужена видавнича індустрія з потужною матеріально-технічною базою. У редакції планово поставлялася необхідна для творчого процесу оргтехніка; друк накладу забезпечували видавництва, що одержували, відповідно до рознарядки, папір та інші поліграфічні матеріали; розповсюдженням централізовано займалися поштові експедиції та роздрібні мережі.

Водночас на функціонування медіа-системи, як складової частини політичного і соціально-економічного устрою радянського суспільства, мали вплив і ті негативні процеси, що характеризують той період. У них знайшли відображення неефективність багатьох державних інститутів, догматизм існуючої комуністичної ідеології, поширення метастазів застійних явищ, неконкурентоспроможність діючої в умовах системи адміністративно-командної економіки, що, зрештою, спонукало партійних функціонерів вищого рівня зробити низку певних кроків у напрямку лібералізації різних сторін життя суспільства і, не в останню чергу, до зміни підходів до діяльності преси, телебачення й радіомовлення.

Із проголошенням горбачовського курсу на перебудову, демократизацію і гласність, як відмічають у своїй роботі В. Бебик і О. Сидоренко, «політика гласності та відкритості виступила каталізатором демократичних процесів і в українському суспільстві, а відтак і в національній пресі» [8, с. 43]. Починається процес видозміни «моделей відображення й програмування суспільних, політичних, ідеологічних рухів», що вимагає «нових і непростих істин для журналістів» [16, с. 70].

У першу чергу процеси перебудови торкнулися контенту періодичних видань: після зняття більшості заборон почала розширюватися тематична палітра публікованих матеріалів, певних змін набула їх інформаційна

насиченість, емоціогенність і сугестивність. На рівні партійних вимог необхідно було змістити акцент убік прийомів переконання, а не нав'язування різного роду ідеологічних стереотипів. Журналісти вінницьких друкованих видань почали спроби пошуку шляхів переходу від усталеної системи подання одноманітних матеріалів до іншого, більш живого і «читабельного» змістовного наповнення видань. Якісні зміни призвели до зростання кількісних показників діяльності друкованих медіа: у пресі відмічалось безпрецедентне збільшення тиражів. Сатиричні жанри є одними з найцікавіших і своєрідних в газетній періодиці. Існує кілька аргументів, які це підтверджують.

По-перше, своєрідність стилістики, помітної на загальному тлі серед інших газетних публікацій. Суперечки про функції журналістики (чи має автор право висловлювати власну думку, або його завдання полягає виключно в зборі та наданні читачеві інформації, з якої той сам зробить потрібні висновки). Зрозуміло, що в суто інформаційних жанрах (і це обумовлено традиціями самого жанру) читач навряд чи знайде яскраву метафору або подвійний сенс. Тим цікавіше виявляється читати якісно написані сатиричні матеріали з усіма ознаками художньо-публіцистичного жанрів. Читачеві надається можливість здивуватися незвичайному погляду автора на звичні, банальні події; погодитися або не погодитися з ним; задуматися над актуальністю піднятої теми.

По-друге, створити справжній сатиричний матеріал дуже важко, безумовно, зразки даних жанрових форм існують, але не відповідають параметрам якості. Найчастіше, під сатиричними рубриками ховаються гумористичні твори, що ставлять собі за мету, змусити аудиторію замислитися.

Позитивно позначився контекст перебудовних перетворень на змістовній частині діяльності тодішніх засобів масової інформації: значно зменшилася кількість заборонених тем, набули змін моделі відображення громадського життя, різноманітнішими стали способи взаємодії з аудиторією [13, с. 22]. Але загалом кореляційний зв'язок між тим, що відбувалось у професійній діяльності українських медіа за часів перебудови і як вони функціонували надалі, після проголошення незалежності, в умовах зародження медіа ринку, не можна назвати тісним.

До певної передумови розвитку вінницької преси, з її своєрідною інформаційною індустрією та інтегрованим медіа ринком, можна віднести лиш те, що перебудова стала своєрідним початком знакових у майбутньому подій – краху радянської імперії, руйнування існуючої медіа-системи, з її жорсткою централізацією, партійною належністю і пропагандистською спрямованістю.

Українська сатирична публіцистика періоду перебудови – явище багатогранне, багатоаспектне і, водночас, практично не досліджене (особливо це стосується її історичного розрізу). І, хоча вона є предметом зацікавлення багатьох дослідників-журналістикознавців (О. Кузнецової, А. Капелюшного, А. Тепляшиної, Л. Кройчика, Л. Сніцарчук та ін.), на сьогоднішній день залишається величезна кількість прогалин у розробці даного питання. Зокрема, сатирична публіцистика 1985-1990 рр. залишилася дослідженою лише на рівні акцентування уваги на тому, що окреслений період є лише черговим етапом сатиричної публіцистики в пресі. Дослідженню жанрів сатири та гумору приділяли увагу М. Віденський, В. Ворошилов, Є. Журбіна, Л. Крайчик, О. Кузнецова, І. Михайлин, Н. Федоренко, А. Щербина, Ю. Ярмиш .

Об'єктом сатири завжди є соціально небезпечне явище. Вона не має на меті покритикувати, вона має на меті знищити об'єкт як абсолютне зло.

На сьогоднішній день існує величезна кількість тлумачення поняття «сатира». Одні дослідники (Д. Ушаков) стверджують, що сатира – це викривальний літературний твір; інші називають сатиру родом художньої літератури; ще інші – способом відображення дійсності в літературі та мистецтві. І, нарешті, «Літературна енциклопедія» говорить, що сатира – це різновид комічного [11, с. 242].

Сатирична група журналістських жанрів відзначається своєю унікальністю і колоритністю. Вона вирізняється з-поміж усіх інших груп (інформаційних, аналітичних, художньо-публіцистичних) уже тим, що життєві реалії тут розглядаються винятково крізь призму сміху.

Сатира була і до сьогодні залишається однією із одиниць виміру духовної культури будь-якого народу. Її межі досить важливі, оскільки сміх – основна складова сатири, завжди відігравав роль діючого фактору культури. Низький

ідейний і літературний рівень матеріалів на антирелігійну тематику партійно-радянські структури пояснювали молодосвідченістю, а часом і політичною невідповідністю працівників.

В умовах монополії на ЗМІ певним умовним замінником альтернативного джерела інформації виступало її спростування, тобто газета сама визнавала неправдоподібність матеріалу, надрукованого раніше.

Ця окрема жанрова група відрізняється від попередніх уже тим, що життєві реалії розглядає виключно крізь призму сміху – це перша їхня особливість. Друга випливає з першої та полягає в тому, що ці жанри використовують відповідні сатирично-гумористичні зображувально-виражальні засоби. Третя особливість – ці жанри використовуються як у журналістиці, так і в художній літературі.

Звертаючись до окресленого нами періоду, зазначимо, що для сатири 1985-1990 рр. це твердження було актуальним лише частково, оскільки вона не тільки давала можливість читачеві відчувати ідеал, але й можливість відчувати зло, з яким контрастує ідеал, та зробити власний вибір у бік зла чи ідеалу. Саме тому сатиричні жанри цього періоду вирізняються ненав'язливою дидактикою.

Автор публіцистичного тексту, критикуючи політиків, урядовців, висвітлюючи сатиричні факти, ставить собі за мету розсмішити читача.

Сатира (від лат. *satira* – суміш, усяка всячина) як один із специфічних способів відображення дійсності в літературі та мистецтві, за допомогою якого викриваються і висміюються негативні суспільні явища, сягає витоків ще античних часів, коли з'являються викривальні літературні твори, що різко осудливо висміювали певні явища чи певних персон.

Сатирична група жанрів вінницької преси зазначеного періоду представлена лише кількома формами – сатиричною заміткою й гуморескою. Кількісна та якісна незадовільність функціонування сатиричних жанрів посилювалася й незначними хронологічними рамками та обмеженими типологічними сферами їх побутування. По суті, такі форми активізувалися лише в єдиному типі преси – селянській газеті «Селянське життя». У місцевих масових виданнях подальших років майже не трапляються зразки сатиричних

жанрів. Пояснення такого явища знаходимо перш за все в несприятливих соціокультурних умовах, адже, починаючи з 80-х рр. відбувається інтенсивний розвиток тоталітарної моделі журналістики й, відповідно, специфічної лінгвальної системи – тоталітарної мови [15, с. 64].

Сатиричні жанри публіцистики, в основі яких було комічне відображення ненормативних явищ дійсності (з погляду морально-етичних позицій суспільства) і відкрите висміювання їх, перебували поза межами культури. Апелюємо до висновків Л. Кройчика: «Чим вищий рівень розвитку суспільства (перш за все рівень його духовного розвитку), тим вища його сміхова культура» [18, с. 52]. Розгортаючи логіку цього судження, вчений звертається до цікавої й важливої для нас ідеї Д. Лихачова: «Світ сміху – це своєрідний світ «антикультури», що протистоїть пануючій офіційності, штучному соціальному змертвінню» [29, с.76].

Близькою є концепція М. Віленського. Дослідник розглядає певні сатиричні жанри як специфічні «мовні опори» тоталітарній мовній системі. На думку вченого все відбувається внаслідок дії двох типів мовленнєвих реакцій: перший, коли конкретний мовець намагається вирватися з «лещат ідеологічних стандартів, подолати обмеженість тоталітарного світогляду»; другий тип спостерігається в тому випадку, коли герой публікації відрізняється від загальних вподобань системи незвичними поглядами на певні явища, події [31, с. 178].

Стилістичні норми сатиричних форм публіцистики, у жанрову природу яких закладений комічний контраст, вимагають «зруйнування загальноприйнятих мовних норм вираження думки» [31, с. 179] а отже, посиленої інтенсифікації засобів, спрямованих на їхнє сприйняття. Зрозуміло, така жанрово-стилістична специфіка мінімізувала функціонування сатиричних текстів у період журналістики періоду перебудови.

Саме цією обставиною пояснюється мала кількість сатири у жанровій парадигмі місцевої преси 1985-1990-х рр., зокрема й памфлету, в якому, у порівнянні з іншими сатиричними творами, виявлення комічного досягає найгостріших форм. Частіше на шпальтах преси з'являється фейлетон.

Створення сатиричних образів у фейлетоні здійснюється (поряд із засобами комічної типізації) за допомогою експресивних засобів – гротеску, гіперболи, пародіювання, карикатури.

Гумористичне чи сатиричне оповідання й сатирична замітка, як правило, мають дещо знижені, «пом'якшені» форми мовностилістичного й семантико-стильового контрасту, та максималізована експресивність їх текстів досягалася широким залученням розмовно-просторічних конструкцій. Актуалізація таких елементів у структурі журналістського тексту визначалася передусім типологічними характеристиками газетного видання, в якому вони функціонували. Міжстильовий контраст газетних заміток сатиричного змісту найчастіше зустрічається у газеті «Вінницька правда».

Початки побутування такої жанрової форми припадають на 1970 р., саме в цей час у газеті з'являється постійна рубрика «Розвеселяю словом», яка проіснувала до кінця 1982 р. Невеликий обсяг творів цієї рубрики, а також одиничний факт, покладений у їх сюжетну основу, динамічний сюжет та відсутність деталізованої характеристики персонажа дозволяють розглядати цю публіцистичну форму як сатиричну замітку.

Найбільш популярний сатиричний жанр, який з'являвся на сторінках газет того часу – фейлетон [32, с. 78]. До того ж, за свідченнями більшості пресознавців, фейлетон зміцнив свої позиції окремий жанр лише наприкінці 70-х рр.; тобто аналізуватимемо сатиричну форму, яка передувала фейлетонній. І хоча сатиричні жанри періоду перебудови частково ще тяжіли до художньо-літературних відповідників, саме в цей час відбувається «кристалізація» фейлетонних ознак у його мовленнєвій структурі: алогізація викладу, пародіювання, введення персоніфікованих образів, тенденція до експресивного контрастування, метафоричне використання фразеологічних одиниць, вживання колоритної лексики для створення комічних порівнянь. Проте слід зазначити, що лексичною й експресивною домінантою мовної картини фейлетонів виступали розмовно-просторічні, розмовно-побутові елементи.

У системі образних засобів сатиричних оповідань вінницької преси 1985-1990-х рр. досить поширеним тропом виступала персоніфікація. Метафоричне

наділення неживих предметів людськими якостями та комічне відображення їх експресіонізували мовлення цієї сатиричної форми, адже «все мертво, механічне, шаблонне, що видає себе за живе, природне, органічне, завжди викликає відчуття комічності» [12, с. 64].

Отже, аналіз сатиричних оповідань вінницької преси 1985-1990-х рр. вказує на подібність експресивних засобів художньо-белетристичного й публіцистичного стилів: це й побудова викладу за принципом стильового контрасту, широке залучення в структуру тексту численних стилістичних фігур та елементів образності, активізація розмовно-просторічних конструкцій, оригінальність композиції. Специфічною ознакою сатиричних жанрів зазначеного періоду є наслідування фольклорних форм. Вкраплення народнопоетичних стильових компонентів у публіцистичний текст (через літературну цитату, стилізацію) зумовлювало своєрідну поліфонічність газетного мовлення, а отже, максималізувало його експресивність.

1.2. Різноманітність сатиричних жанрів на шпальтах вінницької періодики

Значний вплив художнього мовлення на сатиру в цей часовий проміжок, зокрема на парадигму сатиричних жанрових форм, пояснюється рядом причин. По-перше, жанрові норми сатиричних творів вимагають моделювання світу: конкретна подія в таких текстах зазнає значної деформації, порушуються звичні форми реалії, факт подається в несподіваному комічному ракурсі. Як правило, така особливість спричиняє функціонуванню відповідних художніх засобів експресії (гіперболи, літоти, порівняння, каламбуру, пародіювання, шаржу, антитези, алегорії) та літературних прийомів (домислу й вимислу).

По-друге, в період перебудови відбувалася еволюція сатиричних жанрів газети; вони, як і художньо-публіцистичні твори (нарис), тяжіли до художньо-белетристичних форм, наслідуючи, відповідно, їх специфіку. Лише на кінець 80-х рр. ХХ ст. сатиричні жанри набули газетних рис, а отже, художньо-літературні експресивні тексти в їх структурі починають «дозуватися», адже «ознакою гарного стилю є почуття міри при введенні художньо-

публіцистичних елементів, умотивованість та обґрунтованість уживання їх» [33, с. 125], – зазначає О. Пономарів.

Сатиричні жанри становили в системі місцевої преси оригінальну та яскраву форму. Несприятливі соціокультурні умови потрохи вилучали ці твори із жанрової парадигми вінницької періодики подальших років.

Сатирична журналістика була сильним засобом боротьби. Ліберально-буржуазні гумористичні журнали і листки, рясно розплодилися в 80-і роки.

На сторінках газет з'явилися, хоча в загальному досить необразливі, але все ж викривальні матеріали. Блукаючи адресами чиновників, боязко кажучи про хабарі, розповідаючи про грубі порушення фабрикантів і купців, видання отримували нове дихання.

Цензура перешкоджала тому, щоб в газетах описували гріхи великих чиновників, називалися міста, де твориться свавілля і беззаконня. Редакції йшли на хитрість і придумували нові імена, якими постійно користувалися. Читач швидко навчився впізнавати міста і справжні прізвища чиновників.

Значне місце займала в пресі поезія. Поетичні твори, вельми різноманітні за жанрами – від віршованого фейлетону і пародії до ліричного вірша і пісні, – складала ядро газет.

Преса періоду перебудови, як і раніше, мала відповідати головному завданню – підвищення ролі КПРС як політичного авангарду суспільства. Зростає кількість партійних видань, збільшується їх тираж (на 20 млн. примірників, а потім і на 62,4 млн. прим.). Тираж «Правди», яка стала видаватися французькою, іспанською та іншими мовами, в 1987 р перевищив 11 млн. примірників [9, с. 31].

У цілому, в історичному процесі відчутними є прагнення партійно-радянських структур через пресу вирішити паралельно кілька взаємопов'язаних цілей. По-перше, преса є найлегшим варіантом навіювання, тобто виконує пропагандистську функцію.

По-друге, за низького рівня історичної пам'яті газетно-журнальними виданням нав'язувалися ерзац-замінники у вигляді марксистсько-ленінської ідеології, політики атеїзму, класової боротьби, відтак конструювались засади

нівелювання здатності населення до критичного мислення. У соціальній психології цей феномен загальновідомий і доведений численними експериментами.

Звичайно, не можна оцінювати роль преси в період перебудови виключно з негативних позицій. Друкована журналістика сприяла розширенню кругозору, виконувала освітні, інформативні, розважальні функції. Однак, будучи віддзеркаленням і водночас рупором соціально-політичного ладу, створюючи, регулюючи, дозуючи та направляючи потік інформації у потрібному напрямку, радянська влада здійснювала конструювання масової суспільної свідомості тоталітарного зразка. Сатирична преса відіграла у цьому багатоструктурному процесі вагомую роль. На цьому тлі вплив друкованого слова не слід, звичайно, переоцінювати. Відносний характер цього явища продемонстрував, серед іншого, самвидав, який продукували, наражаючись на кримінальне переслідування, дисиденти.

Зрештою, альтернативна (неформальна) преса у добу перебудови швидко викликала довіру громадян, які відчували фальш від офіційної преси. Поряд із ілюстрованими додатками до щоденних газет значне місце в середовищі сатиричної преси займали також щотижневі журнали, на сторінках яких були представлені різні жанри політичної сатири. На відміну від газетних додатків, ці видання не трансформувалися в органи політичної сатири, а були ними з самого моменту свого заснування. У порівнянні з додатками, об'єм сатиричних матеріалів, який містився на сторінках журналів, був значно більшим, а спектр – значно ширшим: тут були представлені різні жанри літературної та графічної сатири такі, як шаржі, карикатури, малюнки, сатиричні вірші, памфлети, гуморески, політичні анекдоти, фейлетони та ін.

Час існування абсолютної більшості сатиричних часописів був досить коротким, зважаючи на характер матеріалів, які друкувалися на їх сторінках. Було практично знищено і сатиричну пресу, яка протягом всієї революції нещадно висміювала центральну та місцеву владу, свавілля та бюрократизм чиновників, гострі проблеми повсякденного життя тощо.

Аналіз тодішньої сатиричної преси свідчить, що матеріали, які друкувалися на сторінках видань, мали значний вплив на читача. Їхніми авторами у більшості випадків були художники та публіцисти, інколи здійснювалися передруки із інших газет. Читацька аудиторія цих часописів була досить широкою: від селян та робітників до студентів та інтелігенції; відносини із місцевою адміністрацією склалися не найкращим чином: видавці, редактори та рядові співробітники сатиричних часописів зазнавали постійних переслідувань та штрафів за свою «шкідливу діяльність»; існували сатиричні часописи недовго, інколи відзначалися всього кількома чи єдиним номером, зважаючи на провокативні матеріали, розміщені на їх сторінках.

У 1990 р. була створена щоденна газета «Робоча трибуна». Виникає чимало нових газет і журналів. З нових видань слід виділити журнали «Тверезість і культура», «Батьківщина» (щомісячний додаток до газети «Правда»).

Засоби масової інформації включилися в активну пропаганду підвищення темпів та ефективності економіки на базі прискорення науково-технічного прогресу, переозброєння і реконструкції виробництва, вдосконалення системи управління, господарського механізму. Незмінно акцентується увага читачів, на тому, що досягти високих намічених рубежів можна лише напруженою продуктивною працею. До редакції надходять тисячі листів не тільки зі схваленням курсу на прискорення, а й неприхованим сумнівом: чи вистачить сил грандіозні плани перебудови довести до кінця. Багато писали, що чимало ще у нас партійних керівників, які «плутають свою кишеню з державною». Переконливо було сказано, що гальмує перебудову в статті-огляді Т. Самоліс «Очищення», надрукованій в «Правді» 13 лютого 1986 р. з підзаголовком «Відверта розмова».

У ті часи на кожен критичний виступ радянські, партійні, господарські органи мушили реагувати. І зрозуміло, фейлетоніст зважував кожне слово, перевіряв кожен факт. Не можна було давати покритикованому жодної зачіпки. Адже якщо він знаходив її, то відразу писав скаргу в ЦК всесильної тоді партії.

Дотепні жарти над політиками виявляються куди більш дієвим, ніж пафосні звинувачування.

Перебудова почалася у середині 80-х, з приходом Горбачова матеріали в пресі стали набувати більшої гласності [4, с. 98]. Люди по-своєму реагували на нові гасла, принципи. Гласність відкрила шляхи для широкого виходу сатиричних матеріалів в радянських ЗМІ. Гострою сатиричною спрямованістю, з приводу реалій «радянського способу життя», вирізнялися тоді виступи відродженого КВН, про які часто згадували на сторінках тодішніх видань.

Як слушно зауважує Г. Денискіна, «сатира у пресі безсумнівно є однією з реалізації мовної гри автора з читачем, яка, залежно від намірів автора, виконує низку функцій, зокрема: інформування, впливу, розважання, переконання, привернення уваги до окремого факту тощо» [6, с. 17]. При цьому феномен мовної гри дослідниця пояснює прагненням до експресії мовлення. Тобто, журналіст, котрий налаштовується на експресивне мовлення, прагне вибудувати каламбур чи парадокс, котрий за будь-яких причин залишиться у пам'яті чи свідомості читача.

У сатиричних жанрах 1985-1990 рр. гумор і сатира виконували такі основні функції: соціальну, агітаційну, розважальну.

Соціальна функція впливала із пріоритетного завдання сатири – критики, протесту та боротьби проти суспільних вад, що мають суб'єктивне начало (тобто, тих, яких не можливо позбутися, лише знищивши об'єктивні причини їх існування).

Агітаційна функція полягала у тому, що досить часто гумор і сатиру в пресі використовувала як аргумент привілейованості та добропорядності якоїсь структури.

Сміючись, людина релаксує, а, отже, автоматично налаштовується позитивно. Сатира у суспільстві завжди працювала у двох напрямках: заперечувала зло і утверджувала добро. Цікавою, в цьому плані, особливістю комічних (і сатиричних, і гумористичних) творів є те, що позитив (добро) завжди потрібно шукати у підтексті (тобто, читати між рядків), а негатив (зло), завжди яскраво виділений, у більшості випадків навіть гіперболізований.

Прогресивна сатирична публіцистика періоду перебудови, перш за все, вбачала своє завдання у тому, щоб оповістити народ про ті чи інші найактуальніші аспекти оточуючої об'єктивної чи необ'єктивної дійсності, залежно від того, чий інтереси відбивав той чи інший сатирично-публіцистичний твір.

Отже, сатирична публіцистика 1985-1990 рр. являє собою своєрідний і надзвичайно багатий кластер. Завдяки вмінню безпосередньо і ненав'язливо висміювати чи навіть засуджувати окремі негативні явища навколишньої дійсності, вона стає надзвичайно популярною серед населення Вінниччини.

Сатирична публіцистика здатна була осмислити і висвітлити будь-який конфлікт, послуговуючись лише засобами сміху.

Для створення сатиричних творів журналісти використовували метод образного узагальнення, що спирається на прийоми асоціації, творчої фантазії, метафоризації, метонімії, оксюморона (внутрішнього протиставлення), літоти (применшення), гіперболізації (перебільшення), генералізації (підміни приватного виведення загальним), індивідуалізації (підміни загального виведення приватним) і т. д. Художній метод відіграв особливу роль, оскільки в матеріалах будь-якого жанру може бути авторська фантазія, у вигляді домислу.

Публікації компенсують певною мірою дефіцит фарб і образів, наявних у тогочасній журналістиці, привносять на сторінки преси виразні характери, вдало розгорнуті деталі, мальовничі сценки, доповнюючи тим самим газетні видання. Художній метод повною мірою проявляється в сатиричних публікаціях. У цьому випадку журналістика зближується з художньою творчістю, оскільки повнота створюваних образів, яскравість конкретних деталей сюжету та композиції часто демонструють прагнення автора до художньої типізації. Образи в художньо-публіцистичних текстах проявляють не просто індивідуальні особливості людини, а швидше характерні риси тогочасних можновладців, чиновників, тощо.

Журналіст часто обґрунтовував свої образні побудови добре відомими з власного творчого досвіду прикладами, демонструючи типові риси головних героїв публікації. Рівень новизни, оригінальність, побудова тексту автора були

різними, в тому числі недосконалими. Однак читач помітить у будь-якому випадку прагнення автора використовувати образне мислення, застосовувати експресивні засоби відображення. Насправді, його бажання не пропустити цікаві деталі, колоритні фігури, звернути на них увагу аудиторії. При цьому художній аналіз може деколи затінювати проблемний. Однак така «втрата» компенсується за рахунок більш яскравого морально-естетичного самовизначення автора і чіткої позиції щодо обговорюваних в тексті проблем.

Найбільш популярними сатиричними жанрами на шпальтах «Комсомольського плем'я» та «Вінницької правди» були: фейлетон, пародія, сатиричний коментар, анекдот.

Фейлетон – це художньо-публіцистичний жанр, в якому комічна сутність негативних явищ і ситуацій дійсності розкривається шляхом інверсійної, асоціативної розробки теми з використанням авторських та фольклорних комічно-сатиричних образів.

Існує кілька поділів фейлетону за своїми ознаками. Є фейлетони з точними іменами, адресами, фактами, подіями, які мали конкретне місце. Однак існують і безадресні фейлетони. Зрозуміло, що у таких творах фейлетоніст більш розкутий у своїй фантазії, асоціаціях, у створенні конкретних сатиричних образів значної вибухової дії.

Існує ще один важливий поділ фейлетонів – на проблемні і сатирико-гумористичні. У проблемному фейлетоні ставляться і розробляються актуальні проблеми, які не завуальовані, а подаються у відкритому вигляді.

У вітчизняній журналістиці ця частина газетної шпальти називалася «підвалом». У радянській журналістиці фейлетон займав виключно важливе місце. Але з початком реформ в нашій країні цей жанр майже зник зі сторінок газет і журналів.

Пародія є найдавнішим жанром мистецтва. Предметом пародії в журналістиці виступають різні явища. Це були дії громадських, державних діячів, політиків, якісь народні традиції, творча манера яких-небудь артистів, письменників, твори літератури, спосіб мислення, особливості мови, зовнішності відомих особистостей і т. д. Основні методи, які допомагали автору

створити в пресі пародію – це гіпербола, гротеск, літота, іронія. Гіперболу зазвичай використовували для перебільшення незначних, але характерних для пародійованого особистості рис. Гротеск застосовували у випадках, коли необхідно висвітлити негативні риси чи явища. Літоту використовували для применшення значущості наслідків, скажімо, якихось висміюваних уявних великих діянь. Іронія дозволяла натякнути на реальні бажання, можливості і дії особи, яку висміювали.

Предметом пародії в журналістиці виступали найрізноманітніші явища. Це могли бути дії громадських, державних діячів, політиків, народні традиції, творча манера будь-яких артистів, письменників, твори літератури, спосіб мислення, особливості мови і т. д. Пародіювання зазвичай вимагало дуже великої точності в повторенні нюансів пародійованого явища, щоб добитися результату, на який розраховував автор.

Сатиричний коментар представляв собою феномен, споріднений аналітичному коментарю [17, с.58]. Від аналітичного коментаря сатиричний відрізнявся тим, що домінуючою ознакою даного виду тексту, що дозволяє відносити його до художньо-публіцистичних творів, є яскраво виражена цільова установка автора – висміяти той феномен, який привернув його увагу.

Реалізуючи цю мету, журналіст звертався, насамперед, до методів художнього осмислення дійсності. Найчастіше сатиричний коментар в період перебудови публікувався за слідами актуальних і найбільш безглузвих або шкідливих дій різних політичних діячів, влади, установ, здатних викликати певний суспільний резонанс.

Сатиричний коментар має багато спільного з фейлетоном, насамперед – це мета виступу. Вона полягає в тому, що, як і фейлетон, сатиричний коментар націлений на висміювання певних людських недоліків, пороків різного плану.

Однак, якщо сатиричному коментарю властиві такі засоби, як іронія, насмішка, то основним методом повноцінного фейлетону є сатирична типізація. Іншими словами, у фейлетоні автор виставляє на посміховисько не одиничне, а явище, що стало типовим. Читач зустрічається з таким явищем у несподіваних місцях, у різних сферах життя.

Програючи фейлетону в рівні узагальнення життєвих явищ, у наборі виразних засобів, сатиричний коментар виграє в оперативності, і це робить його незамінним жанром.

Анекдот – це найпоширеніша форма дотепності (коротка жартівлива розповідь, часто містить несподівані повороти і настільки ж незвичайну кінцівку). Анекдот, як улюблений народом жанр, у період перебудови активізувався на сторінках газет, журналів. Тим більше стали з'являтися спеціальні передачі, випуски, сторінки, присвячені анекдоту.

Завдання анекдоту полягало у розвазі читача. Газетну аудиторію приваблювали злободенні теми, обсяг критики, висміювання.

У газеті «Комсомольське плем'я» є матеріали, що містять елементи фейлетону, однак їх не можна вважати сатиричними. Це можна пояснити недостатньо високим рівнем кваліфікації фейлетоністів або відсутністю фактів, які могли б лягти в їх основу.

Більшість матеріалів не несли соціальних наслідків, тому містили вигадки. Однак змушували читачів в черговий раз посміятися над діями чиновників, побачити їх справжнє обличчя, задуматися над їхнім становищем у суспільстві, про їх надмірні заробітки. Автор не закликає читачів до якихось дій, він показує, що є проблеми, які потребують вирішення.

Тематика матеріалів необмежена питаннями політики і суспільного життя, в рубриках також підносять теми духовності, культури. Факти, що лежать в основі сатиричних жанрів, в основному злободенні та актуальні. Автори змінюють імена героїв публікацій, підписуються загадковими псевдонімами. Журналісти використовують розмовний стиль викладу, часто грубі і навіть ненормативні вислови.

Описові деталі впливають на сприйняття читачами матеріалу, створюють безліч відтінків, несуть в собі додатковий прихований підтекст. Деякі матеріали викликали тільки відвертий сміх, в той час як завданням сатири було викликати соціальні дії, спонукати читачів до чогось, задуматися над проблемою.

Сатиричні жанри дуже ефективні, це обумовлено, в першу чергу, тим, що в них створювався образ негативного явища, яке тією чи іншою мірою зачіпав

інтереси цілих соціальних груп, а подекуди – і всього суспільства. Важлива особливість сатири: навіть у тих випадках, коли на перший план виносилися індивідуальні образи конкретних персон (наприклад, депутатів), крізь них обов'язково повинен вимальовуватися портрет явища, злитий воєдино з предметно-художніх і логіко-публіцистичних образів.

Слід зазначити, що в регіональній пресі 80-х рр. існували невеликі за обсягом твори, які своєю актуальністю не поступалися великим недільним фейлетонам. Існувала широка палітра різновидів жанру: фейлетон-репортаж, святковий, недільний, міжнародний, фейлетон-дослідження, фейлетон читача, міні-фейлетон, фейлетон-жарт, поетичний фейлетон.

У процесі дослідження встановлено, що сатирична публіцистика особливо гостро і чутливо реагувала на соціальні та політичні зміни в житті суспільства. Разом із творчим вдосконаленням жанрів у цей період відбувалася своєрідна переоцінка цінностей у висвітленні комедійних ситуацій. На передній план у більшості з них виступали питання політичної боротьби, що спонукало журналістів до вдосконалення професійної майстерності у розкритті вагомих життєвих проблем, до вибору найдоцільніших художньо-публіцистичних форм відповідно до загальноприйнятих норм моралі та політичних переконань і творчої індивідуальності.

Відсутність твердого сюжету дозволяла сатирикові не звертати уваги на розвиток єдиної дії. Більшу увагу в сатирі приділяли вимогам до розташування системи критики, яку автори прагнули подати у текстах за допомогою єдиної сюжетної інтриги. Читачі звертали увагу на універсалізм критики в сатиричних матеріалах.

Сатирична журналістика була необхідною тогочасному суспільству. Адже завдяки гумористичній спрямованості фейлетон та інші жанри залучали безліч читачів. Можливо, спочатку їх метою було прочитати що-небудь веселе. Але це тільки перший крок авторського задуму.

Чим частіше люди читали і вчитувалися в подібні твори, тим повнішу картину дійсності вони бачили. Читаючи сатиричні твори, люди розуміли, над якими вадами суспільства варто сміятися, які діяння необхідно висміювати.

Через сатиричну спрямованість твору, автор доносив до широкого загалу свій погляд на світ. А це і є основний задум журналіста.

Таким чином, можна стверджувати, що перебудова внесла значний вклад у кардинальну зміну соціально-політичного розвитку країни, в трансформацію багатьох соціальних інститутів, в тому числі й засобів масової комунікації. Але фактично до заключного етапу перебудовного процесу вся потужна, жорстко централізована преса, з її видавництвами, друкарнями, підприємствами – виробниками паперу, інформаційними агенціями виконувала доведені до неї функції, була часткою інформаційно-пропагандистського комплексу авторитарного режиму, що унеможлиблювало будь-яку альтернативу.

Тому реальні передумови для зародження нині діючих вітчизняних медіа-структур, серед яких і медійний ринок з його динамічним розвитком, були створені вже в суверенній державі, що й визначатиме напрямок наступних досліджень наступним поколінням. Картинки, фотографії, карикатури та інше є не тільки ілюстрацією до тексту, а існують як рівні частини цілого матеріалу.

Висновки до розділу. Найважливіші завоювання перебудови – гласність, прийняті закони про права людини, про політичні партії і про пресу, у якій, нарешті, з'явилася можливість аналізувати події і явища, порушувати серйозні проблеми і пропонувати шляхи їх вирішення. Преса в зазначений період хоч і розглядалася, як і раніше, зброєю в руках партії, але завдяки завойованій гласності завдавала удар за ударом по підвалинам тоталітаризму, підштовхуючи його до неминучого розпаду.

Сатиричні тексти розглядаються як вияв прихованої авторської оцінки. Створення іронічного смислу обумовлюється бажанням автора виразити своє ставлення до дійсності непрямим шляхом, тобто відгородитися від зовнішньої ситуації, поглянути на неї збоку. Цей прийом у періодичних виданнях 1985-1990 рр. часто використовують головні редактори у своїх колонках чи провідні сатирики, коли ставлять перед собою мету висвітлити власне ставлення до тієї чи іншої події.

У період перебудови преса Вінниччини формувалася і функціонувала під впливом політичного стану суспільства, ідеологічних протистоянь партій, які

прагнули реалізувати пресу різними політичними методами у своїх цілях. У сатиричних матеріалах зашифровували інтереси суспільства, різних соціальних груп, так і окремих осіб. Діяльність журналістів-сатириків мала важливі суспільно-політичні наслідки, так як характер інформації, що адресувався аудиторії, визначав її ставлення до дійсності і напрям соціальної діяльності у суспільстві.

РОЗДІЛ II

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК САТИРИЧНИХ ЖАНРІВ НА ШПАЛЬТАХ ВІННИЦЬКОЇ ПРЕСИ

2.1. Цільове призначення, типоформувальні ознаки та оформлення видання

Українська сатирична публіцистика 1985-1990 рр. – явище складне та багатоаспектне. З'явившись на межі двох політичних епох, вона поєднала в собі елементи народної творчості з рисами, привнесеними періодом перебудови. Численні фейлетони, памфлети, сатиричні зарисовки та публікації інших сатиричних жанрів допомагали читачеві легше зорієнтуватися у вирі тогочасних подій, зрозуміти, чиї інтереси відстоює та чи інша партія. Водночас у сатиричних жанрах найяскравіше відобразилася національна самосвідомість української нації, її мрії та прагнення до побудови незалежної самостійної держави.

На сторінках «Вінницької правди» продовжує діяти рубрика «Сатиричним пером» з підрубриками «За сигналами читачів» і «Що було потім». У рубриці стисло з певною часткою іронії розповідається про різні вади людського характеру, а найчастіше – про різні негативні явища чи проблеми у тогочасному суспільстві.

У газетах трапляються сатиричні матеріали, що містять елементи фейлетону, однак їх не можна вважати повністю такими. Це можна пояснити недостатньо високим рівнем кваліфікації сучасних фейлетоністів або відсутністю фактів, які могли б лягти в їх основу.

Традиційні рубрики «Малий фейлетон», «Розваги», «Сторінка гумору та розваги», «Усмішки» і «Веселий кутик», «Чудеса в решеті» були притаманні часописам, які виходили друком в період перебудови на території Вінниччини.

Композиційно-графічна модель видань газет «Комсомольське плем'я» та «Вінницька правда» є оригінальною і має свої особливості. Проаналізувавши композиційну будову сатиричних жанрів були сформовані такі висновки: під час творення матеріалів автори свідомо керувалися закономірностями побудови художньої форми, враховували психологію сприйняття з тим, щоб композиція

була не тільки гармонійною, естетичною, але і відповідала функціональному наповненню.

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. на сторінках вінницької преси збільшується кількість статей проблемного характеру, а ось рубрики «Малий фейлетон» та «Гумореска» з'являються на шпальтах ще рідше, ніж навіть на початку 1980-х. рр. Головні об'єкти, які потрапили під приціл названих рубрик, – це «радянський сервіс» і бюрократія.

Головну критичну роль виконувала, безумовно, сатирично-гумористична преса, чиє жало завжди знаходило необхідні факти, деталі, прояви, вислови, гідні осуду чи кпину. Традиційні рубрики «Малий фейлетон», «Розваги», «Сторінка гумору та розваги», «Усмішки» і «Веселий кутик», а також своєрідні «Наші шпигачки – пером у болячку», «Невдале глузування», «Прожектором по кутках», «Чудеса в решеті».

Продовжує діяти і рубрика «Веселун», хоча і не часто, зокрема, за перші півроку підшивки «Вінницька правда» за 1988 р. однією єдиною була гумореска «Жіноча психологія» (у номері за 8 березня).

Особливістю сатиричних жанрів є доповнення незвичайними ілюстративними матеріалами. Ілюстрації у виданнях доповнюють зміст текстів, дають можливість побачити їх з нового, більш виразного боку. У газетах існують ілюстрації і як самостійні жанри у вигляді окремих фотографій, нарисів, тематичних добірок.

Особливе місце на шпальтах вінницької преси відведено карикатурі. Комічного ефекту в карикатурі досягають за допомогою перебільшення найбільш характерних рис образу коштом другорядних. Карикатури здебільшого на побутові теми. Малюнок зазвичай містить текстовий коментар, сюжет якого, як правило, пов'язаний з поточними, в основному подіями або особистостями. Художня майстерність у таких зображеннях поєднується з гіперболою і сатирою, щоб висміяти і привернути увагу влади та суспільства до корупції та інших соціальних проблем. Незважаючи на те, що в карикатурах цього типу також присутні елементи гумору, вони є більш серйозними; у них зустрічаються іронія та сатира. Мистецтво виступає ніби метафорою, яка дає

пояснення багатьом соціальним та політичним темам. Найчастіше героями карикатур виступають директори підприємств, організатори заходів, звичайні робітники.

Фотографії, які представлені на шпальтах емоційно забарвлені. Влучно зафіксована емоція в поєднанні з підписом журналіста створюють мікроісторію, яка приваблює читача. Світлини якісні, професійні, влучно доповнюють матеріали. За допомогою ілюстрацій пожвавлюються газетні сторінки видання.

Заголовки у газетах – це один із найважливіших елементів. Головна функція заголовка – керувати увагою читача. Заголовок допомагає читачеві ознайомитись із публікацією, швидко отримати уявлення про зміст його матеріалів, вибрати головне та цікаве саме для нього.

Заголовки сатиричних матеріалів на сторінках «Комсомольського племені» та «Вінницької правди» представлені у різних формах: чіткого лозунгу: «Перебудова: перші наслідки»; у формі узагальнюючого висновку: «Середній клас не обов'язковий?», «Стратегічна несумісність»; у формі запитання: «Коли нап'єшся, начальнику?», «Як стати багатим транжирою?», «А ти чим кращий від того телепня?»; у формі цитати: «Колгоспник Іван Маляренко: «Працой натхненно!». Поширені також заголовки, які містять відомі фрази або фразеологізми: «Гаваріт Масква!», «Перший серед перших», «Один у полі», «Бути чи не бути...». Своєю оригінальністю і двозначністю вони привертають увагу читача до матеріалу, який висвітлює заголовок. Різноманітність подачі і оформлення заголовка, вживання різних його видів не дозволяє читачеві втомитись від одноманітної подачі.

На сторінках видань порушуються такі проблеми: наука, мистецтво, суспільні проблеми, конфлікти міжособистісного характеру, політика, економіка.

Сатирики і надалі підписували свої статті псевдонімами: «Пильне око», «Спостерігач». У певних випадках, якщо автор викривав дійсно злочинні або соціально небезпечні факти, це було виправдано, але в подібних викривлених умовах, виступи під псевдонімами давали змогу безкарно розправлятися з

«чесними» працівниками. Не слід робити висновок, що газети були перевантажені сатиричними матеріалами про події чи проблеми їхнього рівня компетенції. Інші інформаційні потоки виносили на газетні шпальти матеріали місцевих відповідальних партійних або радянських працівників – у формі інтерв'ю чи за власним підписом функціонера, для якого виступ у газеті був бажаним приводом для демонстрації того, як добре він виконує поставлені завдання.

До кінця 1990-х років значно змінилася лексика газет у порівнянні з початком десятиліття. Цікавий матеріал для узагальнень дає зміна постійних рубрик.

Що стосується популярної тематики матеріалів, то її можна представити наступною градацією проблем:

- 1) про важкі житлові умови багатодітних родин;
- 2) про факти порушення правил розподілу житлоплощі;
- 3) недоліки в діяльності органів суду;
- 4) невирішені трудові конфлікти;
- 5) дорікання на роботу органів соціального забезпечення;
- 6) недоліки в роботі служб міського господарства;
- 7) про недостатність роботи партійних, радянських, профспілкових органів по боротьбі зі зловживаннями службовим становищем, хабарництвом, розкраданнями;
- 8) про роботу органів внутрішніх справ, зв'язку, медицини. Специфікою листів були скарги (часто анонімні) на партійні, радянські та адміністративні органи, на керівництво.

Отже, можливість перевірити інформацію у пресі з тією, свідками і учасниками якої є мешканці, являла собою значну загрозу для системи, адже ця модель викликала відчуття фальшу, який є потенційно загрозливим. Саме тому практика рапортування кореспондентами про нечувані успіхи перебудови сприймалась апріорно при висвітленні глобальних політичних чи соціально-економічних процесів.

Загалом багатотиражна преса стала масовим явищем, вплинула на розвиток промисловості, економіки країни, на формування масової свідомості. З одного боку вона виступала трибуною для сотень тисяч робітників, з іншого боку – найважливішим засобом офіційної пропаганди й агітації, тому сатиричні матеріали мали значний вплив на читача.

Сатиричні матеріали в пресі відрізнялися функціональними особливостями, насамперед – відстоювання не вузькогрупових інтересів конкретного підприємства, а інтересів народу. Звичайною справою на сторінках вінницької преси була критика (у тому числі й гостра, поіменна) виробничих недоліків, ледарів, п'яниць тощо.

Мали місце факти й іншого характеру, коли газети, критикуючи служителів релігійних культів, необачно викривали справжнє моральне обличчя інших осіб, які не мали б стати мішенню сатири у пресі, у тому числі представників робітничого класу.

Об'єктом сатиричної поезії і прози ставало і навколишнє життя, і політичні перипетії, і власний світ переживань, і філософські погляди на майбутнє. Особливою прикрасою газет стали ілюстрації, графічні зарисовки з побуту, дотепні шаржі й карикатури. Чимало з них належали перу Івану Осипчуку. Автори публікацій обирали собі жартівливі імена: Дімі, Бум-та-ра-ра, Веселун, Всезнайко тощо.

Звичайно, не можна оцінювати роль преси в часи перебудови, зокрема, сатиричні жанри, виключно з негативних позицій. Друкована журналістика сприяла розширенню кругозору, виконувала освітні, інформативні, розважальні функції. Однак, будучи віддзеркаленням і водночас рупором соціально-політичного ладу, створюючи, регулюючи, дозуючи та направляючи потік інформації у потрібному напрямку, радянська влада здійснювала конструювання масової суспільної свідомості. При цьому втрачалася національна ідентичність та історична пам'ять, нівелювалося вміння і потреба критичного мислення, що призводило до виховання людей, нездатних до самостійної позиції і опору, схильних до конформізму, авторитетів, патерналізму з боку держави.

Ці риси мислення і поведінки формувались і виховувались цілком свідомо і послідовно, з залученням всього ідеологічного арсеналу. Демократизація життя радянського суспільства в період перебудови дала імпульс розвитку друку неформальних матеріалів, що друкувалися в другій половині 80-х рр. на знак протесту проти жорсткої цензури в Україні і відсутності демократії.

Діяльність радянської журналістики в другій половині 80-х рр. стала особливо складною. З одного боку, вона виступала викривачем всіх пороків, народжених адміністративно-командною системою, з іншого – висловлювала готовність критикувати, що вкажуть і як вкажуть. Хоча заборонені в минулому теми і відкривалися для обговорення, але залишалася та межа, переступити яку означало посягнути на святу святих – на партію, її керівну роль у суспільстві.

Кожний матеріал мав свої особливості. Створені авторами тексти виносили на загальні суперечки, конфлікти, проблемні ситуації, нереалізовані в умовах радянської цензури нездійсненні проекти – художні, соціально-філософські, економічні.

Величезну кількість читачів завойовували ті публікації, що були написані пересічними громадянами, адже споживачі інформації більше довіряли людям, які справді стикалися з тією чи іншою суспільною проблемою. Наприклад, один із читачів поділився як він особисто адаптується до умов перебудови. (Вінницька правда. – 1985. – №67. – С. 3).

Сатирик різноматичних розповідей і заміток ставав невід'ємною частиною майже кожного номеру газети. У пресі журналісти-сатирики ставали першими помічниками в боротьбі з бюрократизмом, інертністю, в організації суботників і т. д. Активно-організаторська функція сатириків у період перебудови визначалася з ще більшою інтенсивністю. Відповідно з розвитком країни ускладнювалися завдання журналістів. З'являлися матеріали різнопланового характеру, від елементарної замітки, що закликає до витримки, дисципліни, викриває щось, і до коментарів. Від журналістів потребували вміння – знайти або розпізнати у комусь ворога.

Якщо в перший період розвитку перебудови головним завданням сатириків було викриття і розкриття «дрібних» недоліків механізму, то в подальший період журналісти повинні були набагато глибше вникати в усі найважливіші питання розбудови країни, всебічно виявляючи недоліки, а також висвітлюючи найбільш яскраві позитивні сторони досягнень соцбудівництва на всіх його ділянках, починаючи з агровідділень, цехів, заводів, трестів і т. д.

З кожним роком посилювалося суспільне значення сатиричних матеріалів, в них нерідко ставилися загальнодержавні питання, навколо яких виникали дискусії і таким чином тексти знаходили відгуки у читачів. Сатиричні жанри – яскраве свідчення народного характеру радянської преси.

У якості фейлетонного образу-тези можуть виступати різні предмети паличка-рятівниця, шапка-невидимка, золотий ключик, чоботи-скороходи, міфологічні герої, міфологічні та казкові сюжети, приказки, прислів'я, крилаті вирази.

Годішні сатирики повинні були мати не тільки професійні знання з обраного жанру, а й природне чуття гумору, енергію публіциста, відзначатися широким світоглядом, здатністю до асоціативного мислення і алегоричної манери писання, бути людиною непохитною, мужньою у віднайденні істини. Фейлетонна манера вже сама собою викликає читацький інтерес, певні емоції. Фейлетон містить у собі додаткову інформацію, суть якої в новому, контрастному баченні явищ дійсності, завдяки новим своєрідним сатиричним образам і гостро поданим актуальним проблемам.

Сатиричні жанри надають читачеві можливості оглядовості й вибіркової в ознайомленні з матеріалами газети; забезпечують можливість різних ступенів сприйняття матеріалу; надають читачеві максимальну психологічну зручність; є можливість користуватися пресою, оскільки всі газети акумулюються ще й в бібліотеках.

Традиційна рубрика «Малий фейлетон» у «Вінницькій правді» продовжувала своє існування в основному за рахунок того, що в ній писали про різні негаразди в радянському суспільстві.

2.2. Жанрово-тематичне наповнення газет «Комсомольське плем'я» та «Вінницька правда»

Сатира має безліч переваг над іншими жанрами, що дозволило їй не втрачати свою актуальність впродовж кількох десятиріч років.

Зокрема у гострому матеріалі «Інформації» автор змушував читачів прислухатися до мудрих порад, щоб не нарікати на безвихідь чи не каятися у прогаяних миттєвостях: «Випростайся. Не гни спину ні перед ким, бо минув той час. Згуртуйся в одно тіло. Не розбрєдайся, як череда по степу без пастуха. Тоді матимеш силу...» (Вінницька правда. – 1986. – № 34. – С. 2).

Індивідуальні сатиричні образи притаманні сатирично-гумористичному фейлетону. Образ явища властивий проблемному фейлетону, коли автор його прагне не до змалювання індивідуальних образів, а до розробки проблеми, як негативного явища. У якості фейлетонного образу-тези можуть виступати різні предмети: паличка-рятівниця, шапка-невидимка, золотий ключик, чоботи-скороходи, міфологічні герої, міфологічні та казкові сюжети, приказки, прислів'я, крилаті вирази. Прикладом творчого використання відомого образу-тези «Кам'яне серце», казка Вільгельма Гауфа є фейлетон Михайла Іващука з тією ж назвою – «Кам'яне серце». Автор робить висновок: «Усе зроблено директором дуже тонко: з таким знанням людської душі, що тут і довести нічого не можна. Цей чиновник, у якого серце поросло мохом, знизав плечима і від усього відмовиться». Тобто не просто «кам'яне серце» у заголовку, а ще й «серце, поросле мохом»! Таких сердець нині клоновано чимало. (Вінницька правда. – 1989. – № 43. – С. 4).

Залишається актуальним фейлетон «Телефоністи». Тут виведено сатиричні образи любителів телефонних дзвінків, тобто «дзвонарів», які імітують бурхливу діяльність безкінечними дзвінками від зорі до зорі до «потрібних» людей, керівників різного рангу. (Комсомольське плем'я. – 1986. – № 23. – С. 2).

Наприклад, у фейлетоні В. Ільчука «Зачароване коло» показано типову проблему того часу – заселення людей у недобудовані квартири. У дощ і

непогоду квартироначаньник Василенко магiчними словами: «Поспiшайте. Раджу зайняти квартири сьогодні ж, а то не дай Боже ще хтось випередить. Я тодi за це не вiдповiдаю!» – заселив за одну нiч мешканцiв у 76 (!) квартир, до яких ще не провели електричний струм i не пiдключили водопостачання. Сумно, що трудiвникам подали як милiсть те, що вони чесно заробили, та ще в неналежному станi. Коли ж автор спробував розiбратись, хто винний у тому, що квартири не готовi для проживання, з'ясувалось, що це неможливо. У житлового будинку немає господаря, а отже, i питати нема з кого. (Комсомольське плем'я. – 1988. – № 27. – С. 4).

Бiльша частина сатиричних жанрiв показувала рiзні види шахрайства, зловживання своїми службовими й посадовими обов'язками. Таким можна назвати фейлетон «Йде спецмашина» (Вiнницька правда. – 1986. – № 17. – С. 2). У фейлетонi йшлося про те, як по вулицях мiста iхала-петляла машина швидкої допомоги. Виявляється, це святкували день народження головного лiкаря товариша Миколайчука. Пiсля «банкету» гостей розвозив по домiвках п'яний шофер. Інший головний лiкар, на цей раз районної лiкарні – пан Якубовський, теж знайшов «творче» використання машинi швидкої допомоги – зробив з неї маршрутне таксi «Могилiв-Подiльський – Вiнниця». А куди йшли кошти, вирученi за перевезення людей, – це питання залишилось без вiдповiдi. Проте читачам неважко здогадатись. Автор наводить ще кiлька подiбних прикладiв i доходить сумного висновку, що проблема несанкцiонованого використання спецмашин є поширеною.

Подiбну проблему розкриває фейлетон Б. Ткачука «Що горить?» (Комсомольське плем'я. – 1989. – № 24. – С. 3). Голова колгоспу I. Янченко придбав пожежний автомобiль. Справа начебто потрібна. Але яким чином використовується цей автомобiль? А головне – чому так часто люди бачать його на дорозi. Що горить? На щастя, нiчого. Просто цей автомобiль возить те, що потрібно голови колгоспу. У результатi автомобiль став непридатним для виконання своїх прямих обов'язкiв. «Машина «згорiла на роботi», – iронiчно зазначає автор.

Типовою проблемою, зображеною у сатиричних жанрах, була байдужість службовців, незадовільний стан сфери обслуговування. У телеглядача зламався телевізор, він телефонує до телеательє, там швидко приймають заявку на ремонт, забирають телевізор і через п'ять днів він, як новенький, відремонтований, працює. Це казка, а реальність така, що люди змушені довго чекати на майстрів, платити ремонтнику без квитанції, щоб той хоча б подивися, що трапилось із телевізором. Автор описує конкретні випадки несумлінного ставлення працівників телеательє до своєї роботи. Що робити? Скаржитися? Проте директор телеательє прикривається інструкціями і папірцями, згідно з якими майстри працюють, не поспішаючи – такий «порядок». Майстрів не вистачає, до того ж немає їм інтересу працювати швидко й сумлінно, оскільки на їхній фіксованій зарплатні це ніяк не позначається. (Вінницька правда. – 1990. – № 18. – С. 3).

Ще одна поширена і, мабуть, вічна проблема нашого суспільства – шахрайство. А отже, ще один тип «героя часу», який вимальовується з-поміж рядків сатири – «спритник». В області не вистачає електрозварників, це означає, що їх можна швидко навчити й підготувати на базі. А от гроші за навчання забирав собі начальник бюро зварювання. За кілька років його «заробіток» сягнув 20 тисяч карбованців. На іншому заводі деякі кмітливі начальники оформлювали практикантів тимчасово на роботу й отримували за них зарплату. «Шахраї живуть і процвітають, тому що цьому сприяють деякі невимогливі та добродушні люди, – зазначає у кінці автор, додаючи і своє повчання, – а прямим обов'язком кожного громадянина, мабуть, є вседозволеність, в тому числі й наживання на інших». Схожа тема розкрита у фейлетонах «Фокусник за прилавком», «Універмаг на дому» і в багатьох інших. (Комсомольське плем'я. – 1985. – № 6. – С. 2).

Памфлет «Після солодких проповідей» порушив проблему, досить актуальну саме для радянської доби (Вінницька правда. – 1985. – №29. – С. 4). В. Онищук вніс раціональну пропозицію на конкурс, його похвалили, навіть премію пообіцяли. Проте далі «солодких промов» і обіцянок справа не пішла.

Почались «зволікання». Премія дійшла до людини лише через сім місяців і тільки після скарг до редакції газети, за які чомусь образився бухгалтер.

У газеті «Комсомольське плем'я» фейлетони публікувались під традиційною рубрикою «Веселун», у той час, як у «Вінницькій правді» у своїй більшості вони були адресні і проблемні. У фейлетоні «Коли хата... скраю» розповідається про історію хати О. Самойлової. Жінка доглядала свекруху, але не мала документів, у яких зазначалося б, що вона спадкоємиця. Цим і скористався голова колгоспу, який незаконно продав майно жінки. (Комсомольське плем'я. – 1989. – № 25. – С. 4)

Певна частина фейлетонів була безадресною. У них ми могли побачити типових «героїв» свого часу або проблемну ситуацію. «Морський вовк на міліні» – історія шахрая – молодого хлопця, який представлявся жінкам моряком і, користуючись їхньою довірою, забирав у них гроші. Багато жінок обдурив різними способами, поки його не розкрили. (Вінницька правда. – 1989. – № 12. – С. 4)

У 85-90х рр. ХХ ст. кількість фейлетонів на сторінках «Комсомольського племені» та «Вінницької правди» порівняно з попереднім десятиліттям зменшилась. Якщо раніше фейлетони друкувались приблизно раз на тиждень (у суботньому номері під однойменною рубрикою у «Комсомольському племені» і під рубрикою «І сміх, і гріх» у «Вінницькій правді»), то в 1989-90х рр. кількість подібних публікацій значно зменшується. А згодом поряд з рубрикою «Малий фейлетон», хоча правильніше сказати замість неї, у «Вінницькій правді» з'являється рубрика «Сатиричне перо». Під нею друкувались кілька заміток у номері, у яких розповідалось про різні негативні приклади несумлінної роботи, дрібного шахрайства, обдурювання й утиску чесних громадян. Наприклад, у замітці «У полоні ательє» автор іронічно повідомляє, що «майже два роки працівники радіотелевізійного ательє № 11 ремонтували: то у майстерні не можуть знайти довідку про те, що гроші за ремонт перераховані, то сам телевізор» (Вінницька правда. – 1987. – № 28. – С. 4). У замітці «Погане сусідство» (Вінницька правда. – 1986. – № 43. – С. 3) розповідається вже без іронії про сумний факт, що в парку біля кіоску

«Морозиво» влаштували пивний бар, у результаті поруч із пенсіонерами і дітьми дорослі демонструють зовсім не позитивний приклад. Подібній проблемі присвячена і замітка «У скляній упаковці» (там же), у якій розповідається, що в магазині «Овочі» немає зазначених у назві овочів, немає часто і фруктів, проте регулярно і сумлінно завозять пиво (Вінницька правда. – 1988. – № 12. – С. 3).

У замітці «Загадка для дорослих» розповідається, що на місці зруйнованого дитячого майданчика замість того, щоб збудувати новий, ЖЕК вирішило будувати майданчик для сміття. «Ось ми і мріємо, щоб діти ЖЕКівців теж гралися на сміттєзвалищах» (Комсомольське плем'я. – 1987. – №16. – С. 3).

У статті «Чия труба?» мешканці будинку страждають від труби, яка протікає. Але як не шукали хазяїна цієї труби, так його і не знайшли. (Вінницька правда. – 1987. – № 35. – С. 3).

Разом із сатиричними замітками під рубрикою «Веселий кутик» друкувалися звіти про подальші дії у зв'язку зі скаргами в газету. Подібна звітність, ймовірно, примушувала вирішувати певні проблеми, пов'язані з добробутом, а також ті, які виникали внаслідок небажання чиновників і відповідальних осіб працювати, діяти. Рубрика досить активно функціонувала до кінця 1988 р., а потім стала рідкісним гостем на шпальтах «Вінницької правди».

У газеті «Комсомольське плем'я» впродовж 1980-1990х рр. друкуються рубрики «Жартома про серйозне», «Під гострим кутом». У творах продовжували друкувати фейлетони, як і перед цим, були адресні, конкретні, обов'язково називалось ім'я і прізвище негідника, шахрая або нечистого на руку працівника чи керівника. Наприклад, фейлетон «На «Волзі» спіткнулась» описує саме одну з таких ситуацій: жінка перепродавала знайомим різні дефіцитні речі. Апетити її зросли, і вирішила вона заробити «по-крупному» – продати «Волгу». Взяла гроші, а от обіцяну машину взамін дати – забула. Постраждалі швидко звернулись до міліції – і шахрайку спіймали. (Комсомольське плем'я. – 1989. – № 32. – С. 4).

Іноді серед подібних публікацій зустрічались твори, оригінальні за формою. Зокрема, фейлетон «Скільки коштує зайчатина?» побудований як розмова браконьєра з власним сумлінням. Мисливцю дуже кортіло з'їсти зайчатини. «Так воно ще не час пухнатих колошкати», – нагадує йому свідомість. Але ж так хочеться. Тож скоро вже був на нічному полюванні і мав убитого зайця. Та ледве сам не попався. «А коли вранці приїхав у гараж, там уже на нього чекали». За незаконне полювання браконьєра оштрафували на велику суму. «Так що зайчатина після цього буде довго йому не до смаку». У кінці автор зазначає, що випадки незаконного полювання на зайців не поодинокі (Комсомольське плем'я. – 1989. – № 53. – С. 4).

Крім згаданих рубрик, іноді на сторінках газети «Вінницька правда» з'являється рубрика «Гумореска». Саме вона дала приклади справді сатиричного розкриття існуючих негативних явищ суспільства і рис людського характеру. «Відстала галузь» – тонкий іронічний монолог про чоловічу нестійку вдачу, бажання пофліртувати із жінкою, незважаючи на дружину. «Вона увійшла до залу, і відразу ялинкові вогні засяяли яскравим казковим різнобарв'ям. Тут-то я й уявив себе прекрасним принцом. Я кружляв з нею у вальсі, під заздрісними поглядами інших, був безмежно щасливий. Плів я різне: і що з дружиною давно не живемо разом, бо не зійшлися характерами, і що не любив її зроду, а так терпів. Упрів від старання і душевного напруження. Поцілував і чекаю взаємних любовщів. І вони, знаєте, не забарилися. Аж луною розляглися». І головний герой впізнав у прекрасній незнайомці свою дружину. «Порадьте, лікарю, – просить він напередодні наступного свята, – що коли знову якоюсь Мавкою або Нефертіті обернеться моя дружина? Говорите, нічим не можете допомогти? Я так і знав. До чого ж це безнадійно відстала галузь – медицина!» (Вінницька правда. – 1987. – №1 2. – С. 3).

У гуморесці «Співавтор» М. Стафійчука висміюються псевдонауковці: «Гуменчук працював старшим науковим співробітником у академії і досліджував «Аналіз роботи доменних печей в умовах повної відсутності комарів і решти комах». Через відсутність слова «повної» в науковій темі деякі вважали її безперспективною. Проте введення цього слова в тему і наступне

обґрунтування актуальності та наукової новизни – «повна відсутність комарів» призвела до різкого покращення умов праці обслуговуючого персоналу. У комплексі вирішуються також і питання оточуючого середовища, – скептики прикусили язика». Цю геніальну ідею ледве не перекреслив начальник доменного цеху, бо ніяк не міг зрозуміти, звідки можуть взятися комарі в домні. Вчений заперечує, а раптом вони візьмуться, адже в домні «тепло, ніяких тобі протягів, чого ж ще бажати?» Як це було з австралійськими кроликами. Згадка про історію з австралійськими кроликами відкрила очі начальнику. До того ж він побачив своє прізвище серед розробників технології. «Мабуть, у ваших словах є правда. А що стосується ефективності, то вона буде навіть більшою. Бо ж ніхто не врахував приріст за рахунок зниження шуму» (Вінницька правда. – 1986. – № 22. – С. 4).

І все ж порівняно з попередніми роками кількість фейлетонів і гуморесок продовжувала зменшуватися. Вони продовжували з'являтися на шпальтах газет, об'єктом сатири, як і раніше, були різні негативні явища дійсності й негативні риси характеру людини, проте вже фейлетони з'являлись не так регулярно, як у попереднє десятиліття. Справді дотепних творів, сповнених гумору, сатири, іронії, у тогочасній журналістиці не вистачало. Адресні фейлетони тяжіли саме до викривальної функції, яку частково взяли на себе інші жанри, які друкувалися вже під іншими рубриками (як правило, проблемні статті під рубриками «Огляд редакторської пошти», «Огляд листів», «Гострий сигнал», «Повертаючись до надрукованого», «Читач продовжує розмову» тощо).

У 1985-90х рр. на сторінках «Вінницької правди» продовжують з'являтися памфлети під традиційною однойменною рубрикою, їх кількість не збільшилась, порівняно з 1970-ми рр., проте відчувалось більш різке емоційне забарвлення. Наприклад, памфлет «Вас таких багато» – нас, звичайних громадян, покупців, клієнтів, які бажають здати макулатуру, скляну тару тощо, справді дуже багато. Насамперед, тих, хто постраждав від жахливого сервісу: « – Чекайте техніка. Віктор Олександрович з того часу перебуває в стані блаженного очікування. – Скажіть, ви коли прийдете? – запитала вона

приймальницю. – Ти, що сліпа, не бачиш, що написано?.. – У робочий час нічого ходити в ошадкасу, і взагалі ми не лакеї. «Багато вас таких», – чуєш іноді від працівників сфери послуг. Так, правда, – нас багато, – підсумовує в кінці фейлетону автор А. Коваленко. – І кожного потрібно турботливо обслужити, по-людськи» (Вінницька правда. – 1989. – № 41. – С. 3).

У статті «Робінзони» автор іронічно зазначає, що не треба шукати безлюдних островів, якщо ви вирішили стати Робінзоном, достатньо приїхати у села, де часто немає електрики, побутових зручностей, медпункт не працює, бо спеціалісти не тримаються того місця, навіть пошта чомусь також не доходить. «Не надсилайте нам, бабцю, гостинців, бо вони не доходять» – з таким проханням звернулись онуки до своєї бабусі, оскільки посилки лежать на пошті тижнями й більше (Вінницька правда. – 1988. – № 19. – С. 3).

Проблематика творів, які умовно можна було б назвати фейлетонами або гуморесками, поступово більш активно почала розкриватися у статтях під іншими рубриками: «Читач продовжує розмову», «На тему моралі», «Зустріч в редакції», «Лист кличе в дорогу». Приклад статті, що була надрукована в останній рубриці, – «Від підпису відмовилися, але». Журналісти відправились у відрядження, бо отримали лист-скаргу на дії голови колгоспу М. Стацюка. Побачили таку ситуацію. На фермі немає порядку, а всі безладдя прикриваються, бо все керівництво – це жінка, чоловік, племінниця та інші «куми-свати». Крадеться комбікорм, завферми вигнала з роботи всіх, хто їй був «не до шмигу», а найманим робітникам, які при журналістському розслідуванні виявились також родичами завферми, були приписані неймовірні трудові заслуги: «Вдумайтесь: два пенсіонери, один з яких працював 15, а інший – 4 дні, встигли за короткий термін виконати надзвичайно великий об'єм роботи: розібрали і зачистили 200 кв. метрів бетонної підлоги, перенесли на відстань до 30 метрів 23 тонни сталевих конструкцій і 30 кубометрів бетону, встановили 267 метрів металевого паркану. І все це вручну, без будь-яких технічних механізмів». Звісно, що за такі «трудові подвиги» і зарплата велика. Додати натуральну плату, розмір якої встановити не вдалось. Журналістам вдалось

встановити, що факти, наведені в листі від читачів, відповідають дійсності (Вінницька правда. – 1987. – № 5. – С. 4).

Проте, звісно, що подібні публікації вже ніяк не фейлетони, це вже майже журналістські розслідування, у тому вигляді, у якому вони могли існувати в той час. Присутнє навіть «генеральне інтерв'ю» – було надане слово завідувачці ферми та голові колгоспу – вони звинуватили авторів листа у пияцтві і скандальному характері, більше ніяких «фактів» на своє виправдання навести не змогли.

У фейлетоні «Який сюрприз» продовжується тема жахливого обслуговування людей. Сам твір – це показ різних типових ситуацій, у які потрапляють звичайні радянські громадяни: замовте шубу листом, тільки оберіть фасон і пришліть зняті мірки, у результаті – до кінця року шубу не зшили, а з нового року – треба обирати новий фасон («мода, вона ж перемінлива», – іронізує автор) і заново надсилати мірки. І ніхто не гарантує, що шуба колись-таки пошиється. Ви хочете пообідати в експрес-кафе? Але це неможливо: «То кухня не працює, то хтось комусь передає зміну, то просто не встигли нічого приготувати». Ви – щасливий покупець мебелі? А ви спробуйте самі її зібрати! От ця родина чекає на майстра вже чотири місяці. І таких прикладів можна наводити безліч, бо вони трапляються на кожному кроці (Комсомольське плем'я. – 1986. – № 14. – С. 3).

Фейлетон «Епістолярна вода» описує тернистий шлях ремонту водопроводу. «Тече потоком міжвідомча переписка. У цьому епістолярному жанрі помітно встигають у деяких закладах та організаціях, призначених відповідати за стан водопровідного господарства міста», – підводить у кінці твору сумний висновок автор (Комсомольське плем'я. – 1986. – № 37. – С. 3).

Досить жорстким і злободенним виявився фейлетон «А за державу прикро», у якому розкривається проблема розпродажу радянської країни. З початком економічної кризи люди кинулись продавати за кордон радянські якісні товари. Звісно, зарубіжні держави скуповували їх за низькою ціною і залюбки. Але ж за державу «прикро», – зазначає в кінці автор (Вінницька правда. – 1985. – № 46. – С. 3).

Рубрика «Гумореска» наприкінці 1989-го р. продовжує бути рідкісною гостею на шпальтах вінницької преси. І все ж іноді вона відгукується на злободенні явища. Це можна побачити, зокрема, у гуморесці «Рапо, апо, по, о!» Головний герой випадково потрапив у приймальню одного начальника і зі здивуванням упізнав у колишньому Васі Козлі по батькові Сидоровичі Козела Василя Іссідоровича. Проте виявилось, що він змінив не тільки прізвище та по батькові, але і вивіску на колишньому районному агропромисловому об'єднанні. Звісно, що зміна вивіски й красуня секретарка не змінили принципово нічого в цьому закладі. Пізніше вивіску знову поміняли, тепер замість АПО стало ПО. Може, скоро стане зовсім. О?! Та що від цього змінилось? (Вінницька правда. – 1989. – № 23. – С. 4).

Висновки до розділу. Матеріали характеризувалися високим ступенем самостійно опрацьованої інформації. Основні цілі таких публікацій: захищати права простої людини, покращувати її життєві умови, формувати її громадянську позицію, реалізовувати її права на отримання достовірної, своєчасної та доступної інформації. Тематика листів різноманітна: скарги на керівників у робочих колективах, судові конфлікти, недоречності у сільськогосподарських підприємствах. Більшість публікацій носили викривальний характер. Сатиричні жанри створювали передумови, у яких виховувалося суспільство.

Отже, у 1985-90х рр. ХХ ст. сатиричні художньо-публіцистичні жанри з'являються під сформованими у попередні 60-70-ті рр. рубриками «Малий фейлетон», «Гумореска», «Веселий кутик», «І сміх, і гріх». Проте кількість їх, незважаючи на величезну кількість проблем того часу в суспільстві, не збільшилась, а навпаки, зменшилась.

ВИСНОВКИ

Спостереження над еволюцією сатиричних жанрів у вінницькій пресі 1985-1990-х рр. показують, що цей жанр був популярним у журналістів і читачів, бо давав можливість відгукнутися на гострі соціальні проблеми та сподіватися на їх усунення. Тематика фейлетонів, гуморесок, памфлетів залишається майже незмінною. Посилюється емоційність творів, як реакція на збільшення й загострення конфліктів, однак водночас зменшується кількість фейлетонів і частота їх появи на шпальтах вінницької преси.

Гострословів серед українського народу завжди було достатньо. Сміх завше давав насагу вистояти у складних історичних перипетіях, дарував мудрість бачення майбутнього, викликав здатність до «оновлення», вносив «свіжий струмінь» переродження негативних проявів у позитивні тенденції. Висміювання «небезпечних» ситуацій, примітивних рис, «невеликовних» ганджів, безглуздох кроків – на зовнішньому (політичному, національному, духовному, державному) фронті чи у внутрішньому житті (особисті амбіції, характери, погляди) вимагало до певної міри толерантності, сміливості, дотепності, асоціативного мислення.

У сатиричних жанрах висловлювалися інтереси суспільства, різних соціальних груп, окремих особистостей. Їх діяльність мала важливі суспільно-політичні наслідки, так як характер інформації, що адресувався аудиторії, визначав її ставлення до дійсності і напрям соціальної діяльності.

Навіть трагічні моменти породжували комічні ситуації і гумористичне світосприймання, завдяки чому можна було знайти і винести на поверхню приховану правду, реальні причини, позитивні імпульси. Як правило, завуальовані колоритні імена, факти, назви, явища при ближчому ознайомленні виявлялися досить прозорими і знайомими всім. Тому пародія і жарт, сатира і гумор допомагали за всіх часів. Вони гартували українську вдачу, виявляли духовну енергію, спонукали до дій.

Сатиричні жанри пройшли складний і тривалий шлях розвитку, впливали на інформаційне наповнення преси. У матеріалах віддзеркалювалося прагнення до змін. Залучення дописувачів до роботи в пресі в деякій мірі сприяло

зростанню громадської активності, зміцненню зв'язків між владою і населенням. Матеріали були спрямовані на граничні інтереси читацької аудиторії, за допомогою відгуків на публікації легко визначалися настрої і реакції людей на події. Сатиричні жанри допомагали сформувати точку зору у населення.

Пройшовши складний шлях становлення і розвитку, преса досліджуваного періоду на тлі еволюції української самосвідомості продемонструвала еволюцію сатири й гумору не тільки як літературного жанру, а й як своєрідного критичного осмислення дійсності.

У період перебудови вінницька сатирично-гумористична періодика формувалася і функціонувала під впливом певних чинників: політичного стану суспільства, ідеологічного протистояння партій, угруповань, рухів, які, задекларувавши єдину державотворчу мету, прагнули реалізувати її різними політичними методами. Домінантою висвітлених тем часописів були, перш за все, суспільно-політичні проблеми українців, вивчення і аналіз яких дозволяє відтворити складний колорит 1985-1990 рр.

Характерною рисою у роки перебудови пресової сатири і гумору був реалізм, що проявлявся в постійній увазі сатириків до щодення з його актуальністю та комічному відтворенні проблем, поглядів, настроїв, що панували в суспільстві.

Майстерність авторів сатирично-гумористичних часописів проявлялася у їхній неабиякій дотепності і винахідливості; конкретизація ж іронічного ставлення до покритикованих предметів, об'єктів, подій досягалася переважно засобами алогізму. Розвиток цієї преси саме в означений період заслуговує на особливо високу оцінку ще й тому, що в часи незалежності України не відбулося жодної спроби створити сатиричні публікації.

Саме в ці роки спостерігається бурхливе зростання сатиричної журналістики, остаточно виробляються її принципи, методи, форми. Вирішальну роль у цьому процесі зіграли чинники суспільно-політичного характеру. Кількісне зростання сатиричної журналістики у 1985-1990-х роках далеко не завжди відповідало якості. Таким чином, можна зробити висновок,

що тематика сатиричних заміток, заснована на конкретних фактах, почерпнутих або з безпосередніх спостережень, або з читацьких листів. Можна констатувати, що сатира перш за все сприймалася в суспільстві, як викривальний твір, що зображує негативні явища дійсності в смішному, потворному вигляді; сатира має безліч видів, які у своєму поєднанні роблять твір «гострим», критичним, своєрідним.

У процесі дослідження встановлено, що сатирична публіцистика особливо гостро і чутливо реагувала на соціальні та політичні зміни в житті суспільства. Разом із творчим вдосконаленням жанрів у цей період відбувається своєрідна переоцінка цінностей у висвітленні комедійних ситуацій, коли на передній план у більшості з них виступають питання політичної боротьби, що спонукало журналістів до вдосконалення професійної майстерності у розкритті вагомих життєвих проблем, до вибору найдоцільніших художньо-публіцистичних форм відповідно до загальноприйнятих норм моралі та політичних переконань і творчої індивідуальності автора.

Список використаних джерел

1. Бочковський О. І. Українська журналістика на тлі доби (історія, демократичний досвід, нові завдання) // О. І. Бочковський, С. М. Сірополко. – Мюнхен, 1993. – 234 с.
2. Борев Ю. В. Комическое // Его же. Эстетика / Ю. В. Борев. – М.: Политиздат, 1989. – 218 с.
3. Віленський М. Є. Як написати фейлетон / М. Є. Віленський. – М., 1982. – 182 с.
4. Григораш Д.С. Журналістика у термінах і виразах / Д. С. Григораш. – Львів, 1974. – 154 с.
Гумор, сатира (дискусійна стаття)//. // Літературна Україна. – 2009. – №8. – С. 42–47.
5. Денискіна Г. Лінгвостилістичний аспект дослідження іронічних висловлень у мові газети (на матеріалі випусків «Літературна Україна» у період з січня по грудень 2005 року) / Г. Денискіна. // Літературна Україна. – 2006. – №2. – С. 54–57.
6. Ельберг Я. Є. Питання теорії сатири / Я. Е. Ельберг. – М., 1999. – 224 с.
7. Журбіна Є. І. Теорія і практика художньо-публіцистичних жанрів Є. І. Журбіна. – М., 1989. – 286 с.
8. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості / В. Й. Здоровега. – Львів, 2000. – 180 с.
9. Капелюшний А. О. Виникнення і розвиток української радянської сатиричної публіцистики [Електронний ресурс] / А. О. Капелюшний. – 1990. – Режим доступу до ресурсу: НМК ВО.
10. Карпенко В. Журналістика: основи професійної комунікації / В. Карпенко. – К.: Нора-прінт, 2002. – 348 с.
11. Ковалів Ю. І. Вся правда в сатирі / Ю. І. Ковалів. – К., 2007. – 308 с.
12. Кройчик Л. Современный газетный фельетон / Л. Кройчик. – М., 1987. – 229 с.

13. Кузнецова О. Д. Засоби й форми сатири та гумору в українській пресі. / О. Д. Кузнецова. – Львів: Видавничий центр університету ім. Івана Франка, 2003. – 250 с.
14. Михайлин І. Л. Історія української журналістики / І. Л. Михайлин. – К., 2005. – 224 с.
15. Молодецька А. І. Журналістика перебудови / А. І. Молодецька. – К.: Нора-прінт, 1990. – 88 с.
16. Нестер З. М. Поетика памфлету / З. М. Нестер. – К., 1989. – 128 с.
17. Русанівський В. М. Український гумор і мова у пресі / В. М. Русанівський., 2005. – 128 с.
18. Самченко П. А. Зброєю сміху / П. А. Самченко. – К., 1996. – 126 с.
19. Симкин Я. Р. Сатирическая журналистика / Я. Р. Симкин. – Санкт-Петербург: Питер, 1996. – 268 с.
20. Тепляшина А. Н. Сатирические жанры современной публицистики: Учебное пособие. / А. Н. Тепляшина. – Санкт-Петербург: Время, 2004. – 210 с.
- Ткаченко В. Журналістика: основне в сатирі / В. Ткаченко. – К.: Нора-прінт, 1999. – 158 с.
21. Щербіна А. О. Жанри сатири і гумору / А. О. Щербіна. – К., 1987. – 122 с.
22. Щука В. С. Сатиричні жанри у радянській періодиці / В. С. Щука. – К., 2002. – 348 с.

Газети «Вінницька правда», «Комсомольське плем'я».